

pek az muhaddisin söz sahibi olduğu ilel konusundaki görüşlerini ihtiva eden ve bu sahanın ilk eserlerinden biri olan *Kitâbü'l-‘İlel ve ma‘rifetü'r-ricâl*'i de bunu ispat etmektedir.

Ahmed b. Hanbel'in hadis rivayetinde üstün bir yere sahip olmasının çeşitli sebepleri vardır. Rivayet edeceği hadisleri ezberinde olduğu halde mutlaka kitaba bakarak okuması, bazı hadisler arasındaki fark sadece "ve", "ev", "li", "bi", "ileyhi", "aleyhi" gibi şekli farklardan ibaret bile olsa, bunları büyük bir titizlikle aynen rivayet etmesi, rivayetlerde âli isnad* aramanın seleften kalma bir sünnet olduğunu söyleyerek âli rivayetlere büyük önem vermesi, hadislerin mâna olarak rivayetne (bk. RİVAYET) taraftar olmaması, bir hadisi ihtiva ettiği hükümlere göre ilgili bablarda parça parça rivayet etmeyi (bk. TAKTİ') uygun görmemesi, kendisine bir hadisteki nâdir (garîb) bir kelimenin sorulması üzerine, bunun garîbi bilenlere sorulmasını tavsiye ederek Peygamber buyruğu hakkında zan ile konuşamayacağını söylemesi, onun hadis rivayetinde ne kadar titiz davrandığını göstermektedir. Ebû Zûr'a ile hadis müzakere ettiği sırada, nâfile ibadete pek düşkün olduğu halde, farzların dışında hiçbir namaz kılmaması, hadis ile uğraşmayı daha büyük ibadet saydığını göstermektedir. Bu sebeple olmalıdır ki ücretle hadis rivayet etmeye cevaz veren bazı muhaddislere karşılık o böyle kimselerin rivayetlerinin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Yatsı namazını mescidde kıldıktan sonra, derin ilmine ve geniş hadis bilgisine hayran olduğu hocası Vekî b. Cerâh ile birlikte onun evine kadar yürüyerek bazı hadisleri müzakere* ederlerdi. Bir gece bu müzakere kapının önünde sabah namazına kadar devam etmiş, her ikisi de vaktin nasıl geçtiğini farketmemişlerdi. Çünkü bu sırada Ahmed b. Hanbel Vekî'in bir hocasından onun duyamadığı rivayetleri nakletmişti.

Hapishanede veya evinde göz hapsinde bulunduğu zamanların dışında hadis rivayetini bırakmamıştır. Halife Mutevekkil'in oğlu Mu'tezz'e özel olarak hadis okutmasını istemesi, hadis rivayetinde yöneticilere imtiyaz tanımaya karşı olan Ahmed b. Hanbel'i zor durumda bırakmış, bir hadisi baştan sona rivayet etmemeye daha önce yemin etmiş olduğunu söyleyerek halifenin isteğini geri çevirmiş ve bu sebeple ve

fatından sekiz yıl kadar önce aile fertlerinin dışındakilere hadis rivayetini terketmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 285; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 161-233; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 412-423; a.m.f., *el-Kifâye fî 'ilmî'r-rivâye*, Haydarâbâd 1357, s. 134; *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 4-20; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Kahire 1349/1931 — Beyrut 1977; a.e. (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî — Ali Muhammed Ömer), Kahire 1399/1979; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk* (nşr. Riyâz Abdülhamîd Murâd), Dimaşk 1404/1984, III, 240-257; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûfî), Beyrut 1403/1983, I, 437-470; İbnü'l-Cezerî, *İl-Mas'adu'l-ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed* (Müsned içinde, nşr. Ahmed Muhammed Şakîr), Kahire 1377/1958, I, 28-56; Zehebî, *A'lamü'n-nübela'*, XI, 177-358; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakki'în*, I, 28; IV, 205, 206; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 325-343; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, I, 72-76; Uleymî, *el-Menhecü'l-ahmed* (nşr. M. Muh-yiddin Abdülhamîd — Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1403/1983, I, 51-109; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1392-1393, 1401, 1422-1423, 1680, 1844; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddisin* (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 68-70; W. M. Patton, *Ahmed b. Hanbel ve'l-mihne* (trc. Abdülazîz Abdülhak), Kahire 1377/1958; Serkis, *Mu'cem*, I, 89-90; Brockelmann, *GAL*, I, 193-194; *Suppl.*, I, 309-310; Sezgin, *GAS*, I, 502-510; Münecid, *Mu'cem*, I, 15; II, 20; III, 19; M. Ebû Zehre, *İbn Hanbel*, Kahire 1981; Mustafa eş-Şek'a, *el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Kahire 1404/1984; Ziaul Haque, "Ahmad İbn Hanbal: The Saint-Scholar of Baghdad", *HI*, VIII/3 (1985), s. 69-90; Goldziher, "Ahmed", *IA*, I, 170-173; H. Laoust, "Ahmad b. Hanbal", *El²* (Fr.), I, 280-286.

M. YAŞAR KANDEMİR

Fıkıh İlmindeki Yeri. Ahmed b. Hanbel'in hadis ilmindeki yüksek seviyesi herkes tarafından kabul edildiği halde fakih olup olmadığı, en azından kendisini takip eden birkaç asır boyunca tartışma konusu olmuştur. Onu fakihler arasında zikretmeyen fıkıh tarihçileri ve mukayeseli fıkıh (hilâf) âlimleri arasında İbn Kuteybe, İbn Cerîr et-Taberî, Tahâvî, Debûsî, İbn Abdülber, Gazzâlî gibi isimler yer almaktadır. Hanbelîler'in sert tepkilerine rağmen bu âlimleri zikredilen davranışa sevkeden iki sebep vardır: Bizzat Ahmed b. Hanbel'in bir fakih olarak değil muhaddis olarak bilinmesi için sarfettiği gayret, kendisinin de dahil olmak üzere re'y*'in ve fıkıhın yazılmaması konusunda gösterdiği aşırı titizlik. Bu sebeplere, onun fıkıh dalında bizzat kaleme aldığı veya talebelerine yazdırdığı önemli bir eserin bulunmayışı da eklenince, ilk fıkıh tarihi ve hilâf yazarları haklı olarak ona

fakihler arasında yer vermemişlerdir. Ancak Ahmed b. Hanbel'i meşhur dört fıkıh mezhebinden birinin imamı yapan, ona bu ölçüde bir fakih pâyesi veren haklı, tarihî sebepler vardır. 1. Sayıları az da olsa kendisine nisbet edilen fıkıh kitapları mevcuttur (*Kitâbü's-Şalât* bunların en meşhurdur). 2. Oğulları ve bizzat kendisinden ders alan öğrencilerinden başlayarak bunları takip eden nesillerin ondan rivayet ettikleri "mesâil" (fıkıh problemlerine ait çözümler) onlarca cilde ulaşmaktadır. 3. İmam Ebû Yûsuf, İbn Uyeyne ve İmam Şâfiî'den fıkıh dersleri almış, Şâfiî onun için, "Bağdat'tan ayrıldığımda arkamda Ahmed b. Hanbel'den daha fakih birini bırakmadım" demiştir. 4. Hayatının sonlarına doğru kendisinden fıkıh mesâilinin nakledilmesine ve bunların yazılmasına izin vermiştir. 5. Nihayet dört büyük fıkıh mezhebinden birisi ona nisbet edilmiş, bu mezhebin fıkıh ve usul kitaplarında onun fıkıh ilmindeki önemli ve müstakil yerini gösteren sayısız rivayete yer verilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in büyük bir fakih olduğunu kabul edenler de onun re'y ve hadis medreselerinden hangisine mensup olduğu konusunda birleşmemişlerdir. Burada re'ye verilen mânânın (re'y kavramının) ayırıcı rol oynadığı anlaşılmaktadır. Re'yi kıyas ve istidlâl mânasında alanlar, Zâhirî olmayanların tamamını -bu arada Ahmed b. Hanbel'i- re'y-ciler içinde zikretmişlerdir. Haber-i vâhid ve sahâbe kavli karşısında kıyası kullananları re'yci telakki edenler ise Ahmed b. Hanbel'i ehl-i hadis* kategorisine sokmuşlardır. Bu mânada Ahmed b. Hanbel'in re'yci olmadığı kesinlik kazanmakla beraber, H. Laoust'un da işaret ettiği gibi, gerek hadisleri hadiselerle uygularken gerekse ilk bakışta çelişkili görünen hadisleri uzlaştıran re'yi kullandığında şüphe yoktur.

İbn Hanbel, insanların hadisten yüz çevirip fıkıha yönelecekleri, bir fakihin çeşitli zamanlarda aynı konuda değişik icthadlarda bulunabileceği ve bunları bir arada görenlerin zihinlerinin karışacağı, re'ye dayalı fıkıhın Kitap ve Sünnet yerine geçeceği düşünce ve korkusundan hareket ederek hem kendisinden fıkıh ve fetva nakledilmesine, hem de bunların yazılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Kaynaklar bu konuda onun en yakın öğrencileriyle tartıştığını, onları fıkıh ve re'y yerine bunların aslı olan

Kitap ve Sünnet'e yönelttiğini kaydetmektedir. Öğrencilerinden ve kendisinin fıkhnı nakledenlerden biri olan İshak b. Mansûr el-Kevsec'in Horasan'da onun fıkhnı rivayet ettiğini işitince kalabalık bir mecliste, "Şahit olun, ben o icthadların tamamından rücû ettim" demiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in bu tutumu sonuna kadar devam etmemiş, bilhassa Kur'ân-ı Kerim'in mahlûk olmadığı görüşünde işkencelere rağmen direnmekten sonra şöhreti yayılmış, kendisine sorulan ve hadis ile sahâbe kavlinde açık cevabı bulunmayan binlerce meseleye cevap vermek mecburiyetinde kalmıştır; bunların emin kişiler tarafından yazılmasına da istemeyerek razı olmuştur. Nitekim Kevsec Horasan'dan geleerek rivayet ettiği *Mesâil*'i ona yeniden arzettiği ve tasdikini almıştır (Uleymî, I, 191, 250).

Ahmed b. Hanbel'in fıkhnı şifahî veya yazılı olarak nakledenlerin başında şu isimler yer almaktadır: Oğulları Sâlih ve Abdullah, Ebû Bekir el-Esrem, Abdûlmelik b. Abdülhamîd, Ebû Bekir el-Merrûzî, Harb b. İsmâil el-Kirmânî, İbrâhim b. İshak el-Harbî. Dağınık malzemeyi *el-Câmî* adlı eserlerinde önce Ebû Bekir el-Merrûzî, sonra da daha büyük hacimde Ebû Bekir el-Hallâl toplamışlardır. İbn Kayyim el-Cevziyye, Hallâl'in eserinin yirmi cilt olduğunu bildirmektedir (*İ'lamü'l-muvakkı'în*, I, 28). Bu eserin bazı parçaları zamanımıza kadar ulaşmıştır (Sezgin, GAS, I, 507, 512). Hallâl'in eserini kendisinden sonra Ömer b. Hüseyin el-Hırakî ve Gulâm'ül-Hallâl diye meşhur olan Abdülazîz b. Ca'fer işlemiş, çıkarma ve ilâveler yapmışlardır. Daha sonra gelen Hanbelî fakihler de genellikle bu iki müellifin eserlerinden faydalanmış ve Hanbelî fıkhnı geliştirmişlerdir. Hanbelî müelliflerin fıkhn kitaplarında uyguladıkları bir usul sayesinde hangi sözün Ahmed b. Hanbel'e, hangilerinin de diğer Hanbelî fakihlere ait olduğunu anlayıp bunları ayırmak mümkün olmaktadır. Şöyle ki: Bu kitaplarda "rivâyât", "tenbihât" ve "evcûh" ayrımı yapılmaktadır. Rivâyât Ahmed b. Hanbel'e ait sözler ve görüşler, tenbihât yine Ahmed b. Hanbel'in açıkça söylememekle beraber işaret ettiği görüşler ve hükümler, evcûh ise onun söylediklerine ve usulüne bakarak diğer Hanbelî fakihlerin çıkardıkları hükümlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in fıkhnın dayandığı kaynaklar ve kullandığı metodoloji,

yalnızca kendisinden rivayet edilen çözümlerden çıkarılmamıştır; bunun yanında ondan, doğrudan usule ait rivayetler de intikal etmiştir (icmâ, kıyas, sahâbe fetvası, mürsel hadis konularında bazı örnekler için bk. Abdülkâdir Bedrân, s. 42-43). Onun usulünün iyi bir hulâsası İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından verilmektedir (*İ'lamü'l-muvakkı'în*, I, 29-33). Buna göre İbn Hanbel'in birinci kaynağı muteber (sahih) naslardır. Burada naslardan maksat, Kitap ve Sünnet'teki ilgili metinlerdir. Ahmed b. Hanbel fıkhn bir konuda böyle bir metin bulunca buna hiçbir re'yi, uygulamayı (ameli), kıyası, sahâbe kavlini ve -muhalifî bilinmeyen mânasındaki- icmâ tercih etmemekte, değişmemektedir. "Herkesin bildiği dinî hükümler" (zarûrât-ı dîniyye) dışında kalan meselelerde icmâ iddiası, "bu konuda muhalif görüşü olan birisi bilinmemektedir" mânasına gelir ve Ahmed b. Hanbel'e göre muhalifin bilinmemesi, icmân bilinmesi demek değildir. Bu gibi iddialar karşısında hadis terk edilemez. Birinci çeşit icmâda ise hüccet olan icmâ değil, Kitap ve Sünnet'in nassıdır. İbn Hanbel'in ikinci hüküm kaynağı sahâbe kavlidir. Sahâbeden birisi bir konuda belli bir hükümü açıklamış veya fetva vermiş olur, diğerlerinin de buna karşı bir görüş ileri sürdükleri bilinmezse, bu mânadaki sahâbe kavline hiçbir re'y, kıyas ve uygulama tercih edilemez. Bir konuda birden fazla sahâbenin birbirine aykırı hüküm ve fetvaları varsa bunlar arasında Kitap ve Sünnet'e en yakın, en uygun olanı tercih edilir. Bu ölçüye göre tercih mümkün oluyorsa hepsi nakledilir. Böyle bir hüküm kaynağı da bulunamadığı takdirde sıra zayıf ve mürsel hadise gelir. Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadisten maksadı, daha sonraları "hasen" ismiyle anılan ve uydurma olması ihtimal dahilinde bulunmayan hadis çeşididir. Ona göre böyle bir hadise de kıyas tercih edilemez. Mürsel veya zayıf (hasen) hadis de bulunamazsa, çözüm bekleyen bir hadisenin hükmü kıyasa başvurularak elde edilir. Hallâl'in İbn Hanbel'den naklettiği, "Kıyas ancak zaruret halinde kullanılır" sözü, "Daha önce zikredilen delillerin bulunmaması halinde kullanılır" şeklinde anlaşılmıştır. Abdülkâdir Bedrân'ın tesbitine göre Ahmed b. Hanbel istishâb, istihsan, mesâlih ve sedd-i zerîa delillerini de kullanmıştır (*el-Medhal*, s. 133 vd.). İstishâb, nasların genel mânasından anlaşılan hükümlerin, değişti-

gelecekte var sayılması, devam etmesidir. Nasların genel hükümlerine göre her şey insanlar için yaratılmıştır; şu halde yasaklayan bir nas bulunmadıkça eşyada aslanan ibâhadır (mubah olmaktır). Nasların genel hükmüne göre ibadeti koyan Allah'tır, O bir ibadeti buyurmadıkça yükümlülük söz konusu değildir; meselâ altıncı bir vakitte namaz kılınmaz. İstihsan, daha kuvvetli bir delil sebebiyle kıyası terketmek ve bu delile göre hükmetmektir. Kıyasa göre teyemmüm abdest gibidir, bozuluncaya kadar onunla namaz kılınır. Ahmed b. Hanbel istihsana dayanarak, her vakit için yeniden teyemmüm edilir, demiştir. Onun, Mushaf'ı satmak câiz değildir, fakat satın almak câizdir, hükmü de istihsana dayanmaktadır. Mesâlihten maksat, dinin itibar edip etmediği bilinmeyen, bu konuda bir delili (şahidi) bulunmayan faydalı nesne ve davranıştır ki "mesâlihu'l-mürsele" diye bilinmektedir. İbn Hanbel sahâbe uygulamasına bakarak bu kaynağı da kullanmıştır. "Halkı dinin hedeflediği amaca ulaştırmak için alınan tedbirler" mânasındaki siyâsetü's-şer'iyye Hanbelîler'de çokça kullanılmış ve mesâlih prensibine dayandırılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in, "Fayda mütalâa olunduğu takdirde casus ve bid'atının propagandasını yapan bid'atçı katledilebilir"; "Barınacak yeri bulunmayan kimse, meskeninde boş ve uygun yeri bulunan kimsenin mülk meskenine oturabilir"; "Başka çare yoksa ipek elde edebilmek için ipek böcekleri öldürülür" gibi fetvaları siyaset ve mesâlih kaynağına dayalı örneklerdir (İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye*, s. 13, 227, 239). Sedd-i zerîa, şekil bakımından meşrû görülen tasarrufların, meşrû olmayan maksatlara ulaştırıcı olması göz önüne alınarak iptal edilmesi, geçersiz sayılmasıdır. Ahmed b. Hanbel'in, damping yapan kişilerden mal satın alınmasını, anarşi dönemlerinde silâh satılmasını câiz görmeyen fetvaları bu esasa dayandığı gibi, genellikle Hanbelîler'in kanuna karşı hile konusundaki yaklaşımları aynı temelden kaynaklanmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in usul, icthad ve fetvalarının ışığında, çoğu müstakil veya mezhepte müctehid olan talebe ve tâbillerinin geliştirdiği Hanbelî fıkhnın ayırıcı vasıflarını şöylece sıralamak mümkündür: Ahmed b. Hanbel'in fıkhnı re'y ve kıyastan çok âsâra (âyet, hadis, sahâbe kavli) dayanmaktadır. Kendisine

sorulan fıkıh meselelerinin büyük bir kısmına "bana ulaşan filân hadise, filân habere göre" diye cevap vermiştir (Uleymî, I, 193). Ebû Hanîfe ve Şâfiî, henüz ortaya çıkmamış fıkıh problemlerini tasavvur (takdir) ederek bunlara cevap hazırladıkları halde Ahmed b. Hanbel ancak fiilen ortaya çıkmış problemler üzerine eğilmiş, bunların çözümünü için ihtihadda bulunmuştur. Yaygın şöhreti sebebiyle Horasan, İran, Irak, Suriye, Hicaz gibi bölgelerden kendisine birçok mesele gelmiş, bu sebeple cevap verdiği fikhî meselelerin sayısı tasavvura dayalı problemlerden az olmamış, ayrıca bu tutumu onun fıkıhına canlılık ve uygulanabilirlik vasıflarını kazandırmıştır. Âsâra dayalı bir fıkıhın değişen ve gelişen toplum hayatına ayak uyduramayacağı, geride kalacağı düşünülebilir. Halbuki İbn Hanbel, âsâr ile istisnâb metodunu birlikte kullanıp kendine göre yorumlamak suretiyle ibadet ve muâmelâtı (hukuk, ekonomi, politika... sahasını) birbirinden ayırmış, birincisine darlık, ikincisine genişlik ve yumuşaklık getirmiştir. Ona göre Allah müşrikleri iki sebeple kınamıştır: O'nun haram kılmadığı şeyleri haram kılmaları, O'nun koymadığı usullerle O'na kulluk etmeye kalkışmaları. Şu halde, "Allah'ın koyduğu ibadetler dışında ibadet yoktur, yasaktır"; bu noktada darlık vardır ve bu sayede bid'atların kapısı kapanmaktadır. "Allah'ın yasaklamadığı muamele ise serbesttir"; bu sahada da genişlik ve esneklik vardır. Diğer bazı müctehidler kıyas ve kaidelerine bağlı kalarak muamele, şart ve akid sahasını daraltırken İbn Hanbel kaide ve kıyası değil, nasları sınırlayıcı telakki ettiği için bunların yasaklamadığı akid, şart ve muamele şekillerini muteber saymış, en geniş akid ve şart hürriyeti onun mezhebinde ortaya çıkmıştır. Naslarla çelişmediği müddetçe maslahat*ı da değerlendiren, faydalı elde etme, zararlı ortadan kaldırma sonucunu doğuran tasarruflara meşruiyet tanıyan İbn Hanbel, bu prensibi ile de fıkıhına hayatîyet sağlamıştır. İmam Şâfiî ve Hanefiler, gerek irade nazariyesinde gerekse akidlerin tefsirinde objektif nazariyeyi benimsemişler, dışa vuran söz ve davranışlardan hareket etmişler, sebep ve saiklere önem vermemişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise sedd-i zerîa prensibini geliştirerek sübjektif nazariyesine temel kılmış, dışa vuran söz ve davranışlar yanında kişilerin maksatlarını, hukukî tasarrufların sonuçlarını göz önüne almış,

şekil bakımından meşrû görülen hukukî tasarrufları, meşrû olmayan saik ve sonuçlarını göz önüne alarak iptal etmiştir. Ona göre meşrû yollarla ancak meşrû sonuçlara gidilebilir; meşrû olmayan sonuca ulaştıran yolları meşrû saymak mümkün ve câiz değildir (İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lamü'l-muvakkı'în*, I, 344 vd.; III, 111 vd.; M. Ebû Zehre, s. 199-204).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fakkî), Kahire 1371/1952, I, 4-20; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Kahire 1349/1931 — Beyrut 1977; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye*, Kahire 1317, s. 13, 222, 227, 239; a.m.f., *İ'lamü'l-muvakkı'în* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1374/1955, I, 28-33, 344 vd.; III, 111 vd.; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî — Abdülfettâh Muhammed Hulv), Kahire 1383-96/1964-76, II, 27-63, 118-120; Uleymî, *el-Menhecû'l-ahmed* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd — Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1403/1983, I, 191, 193, 250; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut 1351-55/1933-36, II, 234 vd.; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrut, ts. (Dâru lhyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 42-43, 133 vd.; Sezgin, *GAS*, I, 507, 512; M. Ebû Zehre, *İbn Hanbel*, Kahire 1947, s. 199-204; Ali Hasan Abdülkâdir, *Nazratün 'âmme ft târîhi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1965, s. 223, 287 vd.; Muhammed b. Hasan el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî ft târîhi'l-fikhi'l-İslâmî*, Medine 1396-97/1976-77, II, 25 vd.; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 185, 190, 206-208, 211, 215; Goldziher, "Ahmed", *IA*, I, 170-173; H. Laoust, "Ahmad b. Hanbal", *EI*² (Fr.), I, 280-286.

HAYREDDİN KARAMAN

Akaid Konularına Dair Görüşleri. Ahmed b. Hanbel, akaide dair yazdığı eserlerden ve Mu'tezile'ye karşı yürüttüğü mücadelelerden anlaşıldığına göre, ünlü bir muhaddis ve fakih olmakla birlikte aynı zamanda akaid problemleriyle yakından ilgilenerek selef akidesini savunan ve Ehl-i sünnet inancının yerleşmesine tesir eden bir akaid âlimidir. Onun akaide dair fikirlerinin yayılmasında oğulları Abdullah ve Sâlih'in yanı sıra Müsedded b. Müserhed, İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî, Ebû Bekir el-Hallâl, Ahmed b. Ca'fer el-İstahrî, Abdülvâhid b. Abdülâzîz et-Temîmî ve Rızkullah b. Abdülvehâb et-Temîmî gibi râvilerin önemli rolleri olmuştur. Zehebî, bu râvilerin İbn Hanbel'e atfettikleri bütün görüşlere güvenilemeyeceğini belirterek onun itikadî fikirlerini tesbit etmenin zorluğuna işaret eder (*A'lamü'n-nübelâ*², XI, 286). Hanbelîler'in, imamları hakkında kabul edilmesi imkânsız bazı mübalağalı bil-

giler nakletmeleri (Hatîb IV, 423), hatta ona muhalefeti Hz. Peygamber'e ve ashaba muhalefet şeklinde yorumlamaları (*Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 13, 17), bunlara ilâve olarak teşbih* ve tecişim* görüşünü benimseyen bazı grupların İbn Hanbel'in gölgesine sığınarak kendi fikirlerini ona atmış gibi gösterme çabaları (Pezdevî, s. 253), Zehebî'nin bu tesbitini haklı gösteren sebepler arasında sayılabilir. Diğer taraftan Mu'tezile kelâmcılarının, İbn Hanbel'i Hz. Peygamber'in getirdiği dini değiştirmekle, hatta Maniheizm'i benimsemekle suçlayacak kadar tenkitte aşırı gitmeleri de (Zehebî, XI, 253, 261, 273) onun itikadî cephesini gerçek hüviyetiyle belirlemeyi zorlaştıran hususlardandır. Buna bir de siyasî baskılar ve mihne olayı eklenecek olursa işin daha da karmaşık bir şekil alacağı ortaya çıkacaktır. Zira karşılıklı tenkit ve hücumların, ayrıca devlet eliyle uygulanan işkencenin meydana getirdiği psikolojik gerginlik fert ve toplum üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuş, bunun sonucunda aşırılığa sapmalar görülmüştür.

İbn Hanbel'den bahseden kaynakların çoğu, onun naslara sınırsız bağlı olduğu, bu sebeple kelâm metodunun kullanılmasına karşı çıktığı noktasında birleşirse de bu tür rivayetlerden, onun itikadî konuların aklî istidlâllerle teyit edilmesini reddettiği sonucunu çıkarmak kolaylıkla savunulabilir bir görüş kabul edilmemelidir. Zira İbn Hanbel'in itikadî konuları Mu'tezile mensuplarıyla münakaşa ettiği ve bu münakaşalarda kelâmî sayılabilecek deliller kullandığı bilinmektedir (Zehebî, XI, 313-315; Sübkî, II, 47-48). Meselâ Cehmîyye ve Mu'tezile'nin görüşlerini reddetmek için yazdığı *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmîyye* adlı eserinde kelâm ilminde sık sık başvurulan "ihtimalleri tartışma" usulünü kullanır (s. 72, 91-92). Ayrıca bazı âyetlerde arttığı ifade edilen imanın (bk. el-Enfâl 8/2; et-Tevbe 9/124) eksilebileceğini savunurken, "Artması mümkün olan bir şeyin eksilmesi de mümkündür" (Temîmî, II, 302) şeklinde kıyas yaparak görüşünü ispata çalışır. Bütün bunlar, onun kelâm metoduna yakın bir yol takip ettiği gösteren işaretlerdir. Ahmed b. Hanbel'in reddettiği şey mutlak mânada kelâm metodu değil, akli nakilden üstün tutan ve akaid meselelerini, dolayısıyla metafiziği akılla çözme-ye çalışan bid'atçıların kullandığı metottur.